

Η μελέτη της σεξουαλικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα

«Δεν είναι εύκολο να αναγνωρίσει κανείς τους τρόπους με τους οποίους η σεξουαλικότητα παραμένει η δεδηλωμένη έλλειψη και η συνεχώς έμμονη ιδέα της κοινωνικής επιστήμης»

Kath Weston, *Long Slow Burn* (1998)

1.

Ο ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και Πολιτικές της Ανθρωπολογίας*¹ αποτελεί ένα εγχείρημα ιδιαίτερης σημασίας, μια που αναλαμβάνει να καλλιεργήσει μια προβληματική για ζητήματα που παραμένουν ανεπεξέργαστα στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο, κατορθώνοντας να ξεπεράσει τις μεταφραστικές και αναλυτικές αναστολές που ενέχονται σε μια τέτοια πρωτοβουλία. Τα έντεκα προσεκτικά διαλεγμένα κείμενα και η διαφωτιστική εισαγωγή του Κώστα Γιαννακόπουλου συνιστούν την πρώτη εγχώρια εκδοτική απόπειρα σύνδεσης της ανθρωπολογικής μελέτης της σεξουαλικότητας με τα κοινωνικά συμφραζόμενα της παραγωγής και της διάδοσής της. Πρόκειται για ένα εγχειρίδιο χρήσιμο τόσο στην/στον ειδικευμένη/ο επιστήμονα όσο και στην/στον υποφιασμένη/ο αναγνώστρια/αναγνώστη που ενδιαφέρεται για θέματα σεξουαλικότητας, ανθρωπολογικής θεωρίας και εθνογραφίας σήμερα.

Μέσα από το σύνολο των κειμένων, που στην πλειοψηφία τους γράφτηκαν στις αρχές της δεκαετίας του '90, αναδύεται η ταραχώδης πορεία διαπραγμά-

1. Επιμέλεια, Κώστας Γιαννακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006

τευσης των εννοιών της έμφυλης και σεξουαλικής ταυτότητας από τη σκοπιά των κοινωνικών επιστημών, οι οποίες εξετάζονται από ποικίλες διαδοχικές οπτικές: ξεκινώντας από άκαμπτα ντετερμινιστικά βιολογικά μοντέλα και διαμέσου της αναγνώρισής τους ως ιστορικές/πολιτισμικές επινοήσεις αλλά και ταυτόχρονα αναγκαίες φαντασιακές κατασκευές, φτάνουμε στην queer θεωρία που αμφισβητεί την ενιαία ταυτότητα, το ενιαίο υποκείμενο και επικεντρώνεται στην ανάδειξη των πολλαπλών, διαφορετικών ταυτοτήτων, αλλά κυρίως στην επισήμανση της ασυνέχειας που ενυπάρχει στο εσωτερικό της θεωρούμενης ως ακέραιας και αρραγούς ταυτότητας.

Ιδιαίτερα σε μια κουλτούρα σαν την ελληνική, όπου η επιμελημένη σιωπή γύρω από ζητήματα σεξουαλικότητας αποτελεί θεσμοθετημένη συμφωνία μεταξύ πολιτών, φορέων και στοχαστών, η παρούσα ανθολογία αποπειράται μεταξύ άλλων να ξεκινήσει τη συζήτηση περί ενός κοινωνικά εφαρμοσμένου λόγου για τη σεξουαλικότητα και το κοινωνικό φύλο. Η θέση που διαφαίνεται από την επιλογή και την αλληλουχία των άρθρων δίνει σαφώς μια έμφαση στην εθνογραφία, όχι ως δειγματοληπτική παράταξη περιέργων, εξωτικών πρακτικών —συχνά πουριτανικά ή εκθειαστικά προσεγγισμένων— αλλά ως μια δεξαμενή πολιτισμικής πληροφορίας που επιτρέπει γόνιμες συγκρίσεις, αναλυτική εμβάθυνση και ενδελεχή έλεγχο των διαδικασιών που γεννούν τους όρους που διέπουν την περιγραφή και τη μελέτη της σεξουαλικότητας σε διαφορετικά κοινωνικο-ιστορικά μορφώματα.

Στην εκτενή εισαγωγική επισκόπηση, ο Κώστας Γιαννακόπουλος παρακολουθεί και πλαισιώνει την αλληλουχία των ανθολογούμενων κειμένων, αναδεικνύοντας την παράλληλη και αλληλένδετη πορεία της θεωρητικής ανάπτυξης, της ερευνητικής δραστηριότητας και του ακτιβισμού στη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική από τα τέλη της δεκαετίας του '70 έως σήμερα. Καταπιάνεται έτσι με μια συγκριτικά νεαρή και τοπικά περιχαρακωμένη φέτα της ανθρωπολογικής μελέτης της σεξουαλικότητας, που κυρίως αναγνωρίζει τον εαυτό της ως τέτοια -μια που συναφείς καταγραφές “περιέργων” ερωτικών πρακτικών παρεμβάλλονταν λιγότερο ή περισσότερο ανεκδοτολογικά από τις απαρχές της εθνογραφίας. Ήδη από τις αρχές του εικοστού αιώνα, μετά τις περίφημες σουφραζέτες και την έμφυλη διάσταση που με ιδιαίτερο κόπο συμπεριλήφθηκε στη διερεύνηση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών της Δύσης, το έδαφος ή-

ταν καλά προετοιμασμένο για να διεκδικήσει και ο τομέας της μελέτης της σεξουαλικότητας το δικό του πεδίο ανάπτυξης. Ωστόσο, η συστηματοποιημένη αναφορά στη σεξουαλικότητα ως τρόπο του στοχάζεσθαι (και όχι ως ηδονοβλεπτικό εργαλείο επιδερμικής γνωριμίας με “άλλα”, πολλαπλά σεξουαλικοποιημένα και καταπιεσμένα κοινωνικά μορφώματα) και η επισήμανση των όρων στους οποίους υπακούουν οι δυναμικές των πολιτικών και καθημερινών λόγων άρχισαν να γίνονται συνείδηση γύρω στα τέλη της δεκαετίας του '60.

Έτσι, στην Εισαγωγή αρχικά επιχειρείται μια κριτική στην «παραδοσιακή ανθρωπολογία», σε μια περίοδο που τα κατάλοιπα του βιολογικού ντετερμινισμού και η παθολογικοποίηση και ιατρικοποίηση της σεξολογίας χαρακτήριζαν την περιρρέουσα ατμόσφαιρα στη Δύση ενώ η ανθρωπολογία, ως η πιο ευαίσθητη και ανοιχτή από τις κοινωνικές επιστήμες, υποδεχόταν ευκολότερα τη μελέτη με άξονα τις «παράξενες συνήθειες και τις μη-κανονικότητες», συγχέοντας ωστόσο συχνά πολιτισμικές πρακτικές με ασύμβατες σεξουαλικές ταυτότητες. Ο περιχαρακωμένος ρόλος της καταλογογράφησης του “πως το κάνουν οι εξωτικοί άλλοι” και κυρίως τι σημαίνει αυτό για “εμάς” (δυτικούς, ετεροφυλόφιλους, λευκούς, μορφωμένους άνδρες) είναι στοιχεία που στηλιτεύονται έντονα από τις επόμενες φάσεις της εθνογραφίας, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον οριστικά από την οντολογία της «παρέκκλισης» στη μελέτη των παραγόντων της ιστορικής ανάδυσης και περιγραφής· έτσι, από την έντονα ουσιοκρατική, βιολογικά προσδιορισμένη σεξουαλικότητα με έμφαση στις έμφυτες, αυθόρμητες ορμές και επιθυμίες —τις οποίες η κοινωνία ως ρυθμιστής επιτρέπει και καταστέλλει— ο λόγος περί έμφυλου και σεξουαλικού υποκειμένου προσανατολίζεται σε διάφορες μορφές κοινωνικής κατασκευής. Σκιαγραφώντας τις διαδρομές της φεμινιστικής σκέψης από τον υλισμό στον μεταδομισμό και, αργότερα, εκείνες της αποδόμησης των κατηγοριών του φύλου, αναδεικνύεται η συνύφανση της ερωτικής επιθυμίας με την πανταχού παρούσα εξουσία, οπότε και η πρώτη παύει να θεωρείται οικουμενική και αδιαφοροποίητη. Κεντρικό ρόλο κατέχει εδώ μια εκτενής παρουσίαση της πιο σαγηνευτικής θεωρίας των τελευταίων ετών, αυτή της παραστασιακής επιτέλεσης (performativity), σύμφωνα με την οποία το φύλο επιτελείται και επιτυγχάνεται μέσα από την επαναληπτική αναφορά στους συμβολικούς κώδικες και τα στοιχεία που απαρτίζουν τον ιδεότυπό του, ενώ στην ουσία «κάθε φύλο είναι drag» που ταυτόχρονα υπαγορεύει την υποκειμενοποίηση σε φαντασιακές

ενότητες² και ανα-παράγει μιμητικές επιτελέσεις του φύλου. Μέσα από αυτή την περιληπτική διαδρομή γίνεται σαφής η πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει τη σχέση βιολογικού φύλου, έμφυλου εαυτού και σεξουαλικού προσανατολισμού, καταργώντας τις στερεοτυπικές συνδέσεις ανατομίας, επιθυμίας και διαδικασιών ταυτοποίησης που θεωρούνταν δεδομένες μέχρι πρόσφατα.

Έμφαση δίνεται επίσης σε προσεγγίσεις που έπονται του ρεύματος της πολιτισμικής κριτικής και βάζουν στο στόχαστρο την ανθρωπολογική θεωρία στο σύνολό της, όταν αναδύεται ο εθνοκεντρισμός αλλά και ο σεξισμός και η ετεροκανονικότητα που διέπει την έρευνα, καθώς και ζητήματα του τρόπου διεξαγωγής της επιτόπιας μελέτης και των οχημάτων σκέψης που την κινητοποιούν.

Γίνεται έτσι σαφές ότι ακριβώς όπως η οικονομική συνιστώσα δεν γίνεται να μην συνυπολογιστεί, έστω και ως υπόρρητη υπόθεση εργασίας, στην επιτόπια έρευνα, έτσι και ο λόγος για το φύλο και τη σεξουαλικότητα νομιμοποιείται να βρίσκεται διαρκώς στο επίκεντρο της κοινωνικής μελέτης ως κεντρική συνιστώσα. Μέσα από μια queer διερεύνηση της ιδιότητας του πολίτη, η οποία είναι δεδομένο ότι διαμεσολαβείται από το φύλο και τη σεξουαλικότητα, παρατίθενται ποικίλα εθνογραφικά παραδείγματα, ενώ επιχειρείται μια παρουσίαση της αμφισβήτησης τόσο του θετικιστικού εθνογραφικού παραδείγματος όσο και της δήθεν αποστασιοποιημένης και αντικειμενικής παρατήρησης, που συστηματικά συγκάλυπτε την ανισοκατανομή εξουσίας μεταξύ πληροφορητριών/τών κι ερευνητριών/των επί πολλές δεκαετίες. Διαφαίνεται ωστόσο ότι το θετικιστικό παράδειγμα παραμένει αρκετά ισχυρό στην ανθρωπολογική παράδοση και τούτο μάλλον συμβαίνει προκειμένου η τελευταία να κατοχυρώσει τη θέση της απέναντι σε μια σειρά κριτικών που δέχεται ως η πιο μαλακή, ευέλικτη και “μυθοπλαστική” από τις κοινωνικές επιστήμες, σύμπλεγμα που στιγματίζει σε πολλαπλάσιο βαθμό και τη μελέτη του φύλου και της σεξουαλικότητας.

Ενώ ο Κ. Γιαννακόπουλος αποφεύγει να υπογραμμίσει έντονα τα σκαμπανεβάσματα και τα πιασάρια της συνεχιζόμενης συζήτησης περί σεξουα-

2. Για μια αναλυτική εξέταση στα ελληνικά, βλ., Αθηνά Αθανασίου, «Gender Trouble. Η φεμινιστική θεωρία και πολιτική μετά την αποδόμηση της ταυτότητας», *Σύγχρονα Θέματα* 29 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2006), σσ. 62-71.

λικότητας και φύλου, υποδεικνύει διακριτικά στην/στον αναγνώστρια/τη την κατεύθυνση της εθνογραφικής μελέτης που επιλύει κάθε φορά (ορισμένες από) τις σκοπέλους των προηγούμενων θεωρητικών σχημάτων και ερευνητικών πρακτικών, παραδίνοντας μια ολοκληρωμένη εικόνα των τάσεων της ανθρωπολογίας γενικώς και των σπουδών φύλου και σεξουαλικότητας πιο συγκεκριμένα. Αναλαμβάνοντας βέβαια την υιοθέτηση μιας ιστορικά γραμμικής παρουσίασης ενός αποσπασματικού και εγγενώς συγκρουσιακού πεδίου, δίνει ορισμένες φορές την εντύπωση της λείανσης των εντάσεων, αλλά ο εύστοχος πληθυντικός αριθμός στον τίτλο «Ιστορίες σεξουαλικότητας» αποφεύγει την αλαζονεία μιας μονοσήμαντης εισαγωγικής αφήγησης ή την ψευδαίσθηση ενός αυθύπαρκτου αυτιστικού πεδίου μελέτης. Πράγματι, γίνεται σαφές ότι όπως η σεξουαλικότητα έτσι και η μελέτη της είναι (και οφείλει να παραμένει) ρευστή και μεταβαλλόμενη, όπως επίσης και ότι τα εν λόγω κείμενα αποκτούν αναλυτική και θεωρητική βαρύτητα όταν αντιπαραβάλλονται με συγγενικά ερευνητικά πεδία και εξελίξεις στον χώρο των κοινωνικών επιστημών. Προς αυτή μάλιστα την κατεύθυνση, η βιβλιογραφία που πλαισιώνει την Εισαγωγή αποτελεί επίσης μια πολύ καλή αρχή για όποιον/α ενδιαφέρεται να διερευνήσει ανεξάρτητα ορισμένα ειδικότερα ζητήματα.

Εν είδει κατακλείδας, η Εισαγωγή προβαίνει σε μια μεθοδολογική πρόταση, που εναρμονίζεται με τις αξιώσεις της μεταμοντέρνας ανθρωπολογίας: τονίζει τη σημασία της αναγνώρισης, αξιοποίησης και καταγραφής της ερωτικής υποκειμενικότητας κατά την επιτόπια έρευνα, με απώτερο στόχο τη διερεύνηση και άμβλυνση των σχέσεων εξουσίας που δημιουργούνται στο πεδίο. Ο ερωτισμός, η έμφυλη τοποθέτηση και η επιθυμία στην έρευνα μπορούν κάλλιστα να λειτουργήσουν ως ερευνητικά, αναστοχαστικά εργαλεία, αφού «η διερεύνηση της ερωτικής υποκειμενικότητας στο πεδίο μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία όχι της κατάλυσης αλλά αναγνώρισης και επεξεργασίας των σχέσεων δύναμης κατά την επιτόπια έρευνα» (σ. 85). Εξ άλλου, αφού, όπως έχει διαπιστωθεί, η αποστασιοποίηση των ερευνητριών/τών από την υπόστασή τους ως σεξουαλικών όντων δεν είναι δυνατή, η ευθεία αναγνώριση της σημασίας της ερωτικής και έμφυλης διάστασης στη δημιουργία δυναμικών σχέσεων με πληροφορήτριες/ητές είναι έντιμη όσο και απαραίτητη. Το διακύβευμα είναι η σεξουαλικότητα να πάψει να αποτελεί άσεμνο, επικίνδυνο και δευτερεύουσας σημασίας εργαλείο από ετεροκανονιστικά προσανατολισμένες/ους ερευ-

νήτριες/ητές και να συμβάλει στον εμπλουτισμό των συναισθητικών τεχνικών που ανέκαθεν χρησιμοποιούνται στην έρευνα πεδίου. Επιπρόσθετα, όπως επισημαίνει ο επιμελητής, η αμφισβήτηση της διάκρισης ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό, και πιο συγκεκριμένα μεταξύ “επιστημονικού” και “προσωπικού”, συνδέεται άμεσα με τη χρήση της σεξουαλικότητας ως αναλυτικής κατηγορίας για τη διερεύνηση θεωρητικών κι επιστημολογικών ζητημάτων που απασχολούν εν γένει την σύγχρονη ανθρωπολογία.

2.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου παρατίθενται τα ανθολογούμενα κείμενα, οι συγγραφείς των οποίων είναι κυρίως κοινωνικοί ανθρωπολόγοι, εκτός από τον J. Weeks που είναι ιστορικός και κοινωνιολόγος και την J. Butler που είναι φιλόσοφος και γράφει από τη σκοπιά του κριτικού λεσβιακού φεμινισμού. Διαφάνεται αμέσως ότι η παραγωγή της γνώσης στο εν λόγω πεδίο ακολουθεί ποικίλες πορείες, άλλοτε ξεκινώντας από τον αποστασιοποιημένο θεωρητικό στοχασμό κι άλλοτε —πολύ συχνότερα εν προκειμένω— βρίσκοντας έναυσμα στο υπαρκτό πρόβλημα ταυτοποίησης περιθωριοποιημένων ομάδων που επιδιώκουν να αποκαταστήσουν την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καταλήγοντας σε εθνογραφικές αναζητήσεις και θεωρητικά σχήματα που εδράζουν σε πιεστικά πολιτικά ερείσματα. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο που όλοι οι συμμετέχοντες στον τόμο έχουν ασχοληθεί ενεργά με τον ακτιβισμό, την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την πολιτική πλευρά της θεωρητικής παραγωγής στον τομέα τους, αναδεικνύοντας πως τόσο οι πολιτικές επιδιώξεις όσο και οι ευρύτερες κοινωνικές εξελίξεις έχουν άμεσο αντίκτυπο στην αναζήτηση της ανθρωπολογικής γνώσης.³ Σε ένα σύνολο, λοιπόν, που

3. Το έξοχο παράδειγμα της B. Καντσά σχετικά με τις προσλήψεις της έννοιας «συγγένεια» και τους διαμετρικά αντιθετικούς τρόπους με τους οποίους έχει απασχολήσει το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον, κινητοποιώντας την έρευνα και μετασχηματίζοντας τα θεωρητικά μοντέλα, είναι ενδεικτικό για τον τρόπο που τα ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας νοηματοδοτούνται και διαμορφώνονται σαν αναλυτικά εργαλεία με λειτουργίες που διασταυρώνονται πολλαπλά με την ανθρώπινη προσω-

διατηρεί ισορροπία μεταξύ θεωρίας και εθνογραφίας επιτυγχάνεται η κάλυψη ενός μεγάλου εύρους έμφυλων και σεξουαλικών εκδηλώσεων, αλλά και μια παράθεση πολύ γόνιμων προβληματικών για το τι αποτελεί ανθρωπολογική διερεύνηση στη Δύση του εικοστού πρώτου αιώνα.

Τα άρθρα που ανθολογούνται, με τις αναμενόμενες αλληλεπικαλύψεις και θεματικές διασταυρώσεις τους, θα μπορούσαν να ενταχθούν σε τέσσερις κατηγορίες:

α) Εκείνα που επιχειρούν μια μακροσκελή κριτική αναδρομή των ανθρωπολογικών προσεγγίσεων και θεωριών σχετικά με τη σεξουαλικότητα.

Το καθαρά ιστορικό άρθρο της Carole S. Vance «Η ανθρωπολογία ανακαλύπτει εκ νέου τη σεξουαλικότητα: ένα θεωρητικό σχόλιο» (1991) παρακολουθεί την κοινωνιολογική θεωρία από τη φάση της σεξολογίας και της καταλογογράφησης των παρεκκλίσεων έως τη διαμόρφωση της έννοιας σεξουαλική «ταυτότητα» και «κοινότητα», με κοινό παρονομαστή την αναγνώριση των κοινωνικών και ιστορικών παραγόντων που διαμορφώνουν το κοινωνικό φύλο. Ενδιάμεσους σταθμούς σε αυτή την γραμμική αφήγηση αποτελεί το πρωτο-φεμινιστικό ρεύμα και η «γκέι απελευθέρωση» των αρχών του 19ου αιώνα. Περιγράφεται το ανθρωπολογικό μοντέλο πολιτισμικής επιρροής που μεσουράνησε την εβδομηκονταετία 1920-1990· έπεται η υποχώρηση του ετεροσεξιστικού αναπαραγωγικού μοντέλου γνώσης για τη σεξουαλικότητα και η εμφάνιση των μοντέλων κοινωνικής κατασκευής —με τις πολλές και διαφορετικές εσωτερικές εννοιολογήσεις για την επιθυμία και τη σεξουαλικότητα που υιοθέτησε το καθένα— και καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο φεμινιστικός ακαδημαϊσμός και ακτιβισμός πρωτοαντιστάθηκαν στην έννοια του φυσικού και σε ορθοδοξίες και οικουμενικότητες που χαρακτήριζαν τις αρχικές θεωρητικές κατευθύνσεις για να δώσουν τη θέση τους στη γόνιμη διαπλοκή σεξουαλικότητας και ταυτότητας μετά τη δεκαετία του '80. Σε αυτό το σημείο γίνεται αναφορά σε μελετητές όπως ο J. Weeks και ο N.J. Katz, οι οποίοι αναλαμβάνουν

πική και πολιτική εμπειρία. Βλ., Βενετία Καντσά, «Μια άρρηκτη σχέση. Η συνύπαρξη φύλου και συγγένειας στην ανθρωπολογική θεωρία και πρακτική», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 94 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2006), σσ. 72-78.

να συγκροτήσουν την παραμελημένη ιστοριογραφία των ομοφυλόφιλων, λεσβιών, αμφισεξουαλικών και διασεξουαλικών/διεμφυλικών, επιτρέποντάς της να αναδυθεί στο προσκήνιο της κοινωνικής επιστήμης.

Ένα ακόμη κείμενο που επιχειρεί μια προσεκτική χρονολογική αναδρομή και υπογραμμίζει τη συμβολική βαρύτητα της σεξουαλικότητας σε περιόδους κοινωνικά ταραγμένες είναι αυτό της Gayle Rubin «Σκέψεις για τη σεξουαλικότητα: Σημειώσεις για μια ριζοσπαστική θεωρία των πολιτικών της σεξουαλικότητας» (1984). Η Rubin εστιάζει στα καταπιεστικά συστήματα εξουσίας που ισχύουν για τη σεξουαλικότητα, όπως και για το φύλο, και διαμορφώνουν ένα πολιτικά συγκρουσιακό πεδίο. Καταγράφει τα κατάλοιπα του 19ου αιώνα σε μια σειρά από παράγοντες και πρακτικές που σχετίζονται με την αντίληψή μας για το σεξ και επιχειρεί να δώσει το στίγμα του 20ού αιώνα, με την ανάδειξη νέων κοινοτήτων μετά από τη νομοθετική μεταρρύθμιση στην Αγγλία και τις Η.Π.Α. Η συγγραφέας περιγράφει πως οι περίοδοι καταστολής αλλά και της πρώτης ανάδυσης συστηματικών ερευνών και του γκέι κινήματος ακολουθούνται από την σεξουαλική απελευθέρωση του '60, μια εποχή ζυμώσεων και νέων δυνατοτήτων, ενώ υπογραμμίζει πως η σοβαρότητα που προσδίδεται στο σεξ στον πουριτανικό δυτικό πολιτισμό, και η έλλειψη σχετικής παιδείας, διατρέχουν ολόκληρον τον αιώνα. Η Rubin είναι από τις πρώτες θεωρητικούς που θέτει τις πολιτικές διαστάσεις της ερωτικής ζωής, εναντιώνεται στην σεξουαλική καταπίεση και αναζητά την απαραίτητη καινούργια θεωρητική βάση, αναγνωρίζοντας τους περιορισμούς του φεμινισμού και προσφέροντας ένα ενδιαφέρον σχήμα ενάντια σε κανονιστικές σκεπτομορφές που ιεραρχούν τις διάφορες έμφυλες ταυτότητες και συμπεριφορές.

Στο «Η φούσκα, το κάψιμο και ο κοχλασμός» (1998), η Kath Weston φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο οι κλασικότερες κατηγοριοποιήσεις και διαμάχες που διαμόρφωσαν τον τομέα των κοινωνικών επιστημών όπως τον γνωρίζουμε σήμερα βασίστηκαν συγκαλυμμένα στο “βασίλειο” της σεξουαλικότητας, εντάσσοντας τη σεξουαλικότητα στην κοινωνική επιστήμη και τονίζοντας πως είναι πάντοτε συνυφασμένη με μια σειρά μεταβλητών ταυτότητας, όπως η φυλή και το έθνος· παράλληλα, περιγράφει λεπτομερώς τη συλλογιστική βάση της οποίας τα εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα, ακολουθώντας μια συντηρητική στάση, επιμένουν να απομονώνουν τη μελέτη της σεξουαλικότητας. Πρόκειται για μια έξοχη καταγραφή που παρακολουθεί την εξωτι-

κοποποιημένη εθνογραφική παρατήρηση και παραγωγή από τα πρώιμα στάδιά της, καθώς και την επιβολή ευρω-αμερικανικών σχημάτων στους υπό μελέτη πληθυσμούς, σε μια εποχή που το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον ήταν δέσμιο του μεγαλόπνοου εγχειρήματος της τεκμηρίωσης. Η Weston υπογραμμίζει γλαφυρά τον τρόπο που, είτε υπαινικτικά είτε εν είδει παραδείγματος, το στοιχείο του ερωτισμού λειτουργούσε στην πρώιμη εθνογραφία και φτάνει με χρονολογική συνέπεια στο κομβικό σημείο, όταν δηλαδή η μελέτη της σεξουαλικότητας ξέφυγε από την κεντρομόλα δυναμική της και αναζητήθηκε η μελέτη της ενστάλαξης της σεξουαλικότητας στην ίδια την αναζήτηση της γνώσης. Ωστόσο θέτει τις/τους ανθρωπολόγους προ των ευθυνών τους, προτείνοντας το «street theorizing» (που αναδύεται από τον εντόπιο λόγο), έναντι του «straight theorizing» (που έχει εδραιωθεί από δεσποτικές στοχαστικές προσωπικότητες της δυτικής διανόησης) ως άξονα τόσο στην επιλογή θεμάτων όσο και στην πορεία της επιτόπιας έρευνας, και δεν παραλείπει την επιστημολογική επισήμανση ότι «από τη στιγμή που η “αποκλίνουσα συμπεριφορά” εμφανίστηκε ως θέμα ακαδημαϊκής διερεύνησης και μια νίκη επί της “νόρμας” το θέμα είχε σεξουαλικοποιηθεί» (K. Weston, σσ. 497-8).

β) Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα κείμενα που ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με τις περιπλοκές της συζήτησης περί ταυτότητας φύλου και σεξουαλικής ταυτότητας.

Ο Jeffrey Weeks στο «Ζητήματα ταυτότητας» (1987), προβαίνει σε μια παραδειγματική γενεαλογία της έννοιας σεξουαλική ταυτότητα με εκκίνηση τη «σεβαστή» σεξολογία, που αποτελούσε μια κατηγορική προσπάθεια κατανόησης της φυσικής διαδικασίας του σεξ, με επίκεντρο την κανονιστική ομαλότητα και κορύφωση την Φροϋδική δογματική ορθοδοξία. Παράλληλα με τον Foucault περιγράφει την ιστορική εμφάνιση του ομοφυλόφιλου ως είδος και, κατ' επέκταση, ως μειονοτική πληθυσμιακή ομάδα, και καταλήγει με μια παρουσίαση της εγγενούς ανεπάρκειας οποιασδήποτε τέτοιας ταυτότητας, αλλά συγχρόνως και της αναγκαιότητας ύπαρξης συναφών ατομικών και ομαδικών φαντασιακών κατασκευών.

Η Nicole Claude Mathieu, αντλώντας από το φεμινιστικό και λεσβιακό κίνημα, προσφέρει στο «Ταυτότητα του φυσικού φύλου / έμφυλη / τάξης φύ-

λου; Τρεις εννοιολογήσεις της σχέσης βιολογικού και κοινωνικού φύλου» (1991) ένα σχηματικό ταξινομικό μοντέλο που υπογραμμίζει την κοινωνική αποτελεσματικότητα της κραταιής δυαδικής κατηγοριοποίησης των φύλων και λειτουργεί σχεδόν πάντα σε βάρος του κοινωνικοποιημένου βιολογικού φύλου «γυναίκα». Εμπλουτισμένο με εύστοχα εθνογραφικά παραδείγματα το άρθρο διαχωρίζει το ατομικό, βιολογικό «φυσικό» φύλο από την ομαδική, κοινωνική «έμφυλη ταυτότητα» και από την ταυτότητα «τάξης του φύλου» που βασίζεται στην ταξική ετερογένεια μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, τονίζοντας τις γεμάτες αντιφάσεις ιδέες και πρακτικές που χαρακτηρίζουν τη σχετική συζήτηση. Η συγγραφέας προτείνει τον όρο “κοινωνικοποιημένο βιολογικό φύλο” (sexe social), έννοια που περιλαμβάνει την ασύμμετρη λειτουργία του κοινωνικού φύλου ανάλογα με το βιολογικό και μπορεί να διαφωτίσει τα φαινόμενα παραβίασης ή συμμόρφωσης αναφορικά με τη συνάρθρωση βιολογικού και κοινωνικού φύλου.

γ) Μια τρίτη κατηγορία αποτελούν τα κείμενα που επιχειρούν μια κριτική αποτίμηση της εθνογραφίας της σεξουαλικότητας, παραθέτοντας συγκεκριμένα εθνογραφικά παραδείγματα και προσωπικές ερευνητικές εμπειρίες των συγγραφέων.

Το περίφημο άρθρο της Deborah A. Elliston «Ανθρωπολογία του ερωτικού: “τελετουργική ομοφυλοφιλία” από τη Μελανησία και πέρα» (1995) ξεκινάει με το έργο αναφοράς του Herdt για τους Sambia της Μελανησίας και αναρωτιέται για το τι είναι σεξουαλικό και ερωτική πράξη, πού υπεισέρχεται η επιθυμία και πού σταματάει η αναπαραγωγή, με στόχο να αναδείξει τον έντονο εθνοκεντρισμό που διέπει τη μελέτη του ερωτικού αλλά και την τάση εξωτικής σεξουαλικοποίησης κοινωνικών διαδικασιών, που στα πολιτισμικά τους συμφραζόμενα παραμένει ανεξιχνίαστο αν προσλαμβάνονται ως τέτοιες. Η συγγραφέας ασχέει κριτική στην έννοια της «τελετουργικής ομοφυλοφιλίας» ως αναλυτική κατηγορία που διατρέχει την ανθρωπολογική έρευνα και τονίζει το καθήκον της ανθρωπολογικής θεωρίας να πάψει να αντιμετωπίζει την επιθυμία και τη σεξουαλικότητα/τον ερωτισμό σαν προπολιτισμικά δεδομένα. Καταγγέλλει τη δια βίου δεσμευτική ταυτότητα που αποδίδει ο Herdt στον υπό μελέτη πληθυσμό, μια τάση που «καταγράφει μάλλον την παρεκκλίνουσα

θέση της ομοφυλοφιλίας στις δυτικές κοινωνίες παρά τον κεντρικό της ρόλο στις μελανησιακές κοινωνίες που μελετώνται» (D.A. Elliston, σ. 170). Πρόκειται για έναν πολιτισμικά χειριστικό τρόπο θέασης της σωματικής και τελετουργικής ετερότητας και αποτελεί την πρώτη και σοβαρότερη κριτική σε ένα πασίγνωστο εθνογραφικό παράδειγμα «ομοφυλοφιλίας» που έχει άκριτα και αυθαίρετα χρησιμοποιηθεί στον δυτικό ακαδημαϊκό και ακτιβιστικό χώρο έκτοτε.⁴

Το «Διάβαση και διεμφυλικότητα: Από-άνδρες-γυναίκες διαφυλικοί, διχοτομία και πολυμορφία» (1994) της Anne Bolin βασίζεται στο παράδειγμα των ανδρών διεμφυλικών σε γυναίκες για να σκιαγραφήσει πώς αρχικά η χειρουργική επέμβαση στα διασεξουαλικά άτομα έτεινε να συγκαλύπτει την αστάθεια του κοινωνικού φύλου ενισχύοντας τον σωματικό διμορφισμό, ενώ μέσα σε μια δεκαετία διαφαίνεται η δυνατότητα του διεμφυλικού να απενεργοποιήσει το κοινωνικό φύλο και τη σχέση του με τον σεξουαλικό προσανατολισμό, επιβεβαιώνοντας ότι η σεξουαλική προτίμηση δεν εξαρτάται από την έμφυλη ταυτότητα. Τούτες οι μονίμως παραβατικές ταυτότητες θέτουν το ζήτημα του συνεχούς των φύλων σε ένα πλαίσιο όπου η ιατρικοποίηση και η σωματοποίηση της θηλυκότητας αμφισβητείται σοβαρά και διαφαίνεται η προοπτική συνύπαρξης πολυάριθμων φύλων και κοινωνικών κατηγοριών, χωρίς όμως πάντοτε τα δρώντα υποκείμενα να ξεφεύγουν από τις βαθειά εδραιωμένες αντιλήψεις περί έμφυλης αυθεντικότητας και παραστασιακής επιτέλεσης.

Η Paola Tabet, με τη συμμετοχή της, «Τα δόντια της πόρνης. Ανταλλαγή, διαπραγμάτευση, επιλογή στις οικονομικο-σεξουαλικές σχέσεις» (1991), βλέπει την απαρχή μιας κριτικής της επιβεβλημένης σεξουαλικότητας μέσα από το ακραίο παράδειγμα του εμπορευματοποιημένου κατακερματισμού του γυναικείου σεξουαλικού σώματος σε πρακτικές πορνείας αλλά και γαμήλιας

4. Η εξαντλητική συζήτηση που έχει αναπτυχθεί γύρω από την περίπτωση της «τελετουργικής ομοφυλοφιλίας» στη Μελανησία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των τρόπων με τους οποίους ο δυτικός λόγος προσεταιρίζεται μεμονωμένα εθνογραφικά στοιχεία για να υποστηρίξει πολιτικές ταυτότητας σε εντελώς διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα, αναπαράγοντας ένα μοντέλο ιμπεριαλιστικής εξωτικοποίησης (της ανδρικής ομοφυλοφιλίας, εν προκειμένω) στο όνομα μιας τεκμηριωμένης σχετικιστικής οπτικής.

ζωής. Μέσα από συνεχή παραθέματα από την επιτόπια έρευνά της, η Tabet αφήνει τη φωνή των ερωτώμενων να κυριαρχήσει, ενώ παραλείπει να ασχοληθεί διεξοδικά με τη θεωρητική χρησιμότητα αυτών των συστημάτων οικονομικοσεξουαλικής ανταλλαγής και δεν προσφέρει μια επαρκή ανάλυση της επιθυμίας (ή της έλλειψής της) στα δύο πλαίσια αναφοράς.

Το άρθρο του Roger N. Lancaster «Το στίγμα της ομοφυλοφιλίας στην κατασκευή του ανδρισμού και η συντριβή μιας επανάστασης στη Νικαράγουα» (1991) περιγράφει τη διάδραση μεταξύ ανδρών στην κουλτούρα και πολιτική οικονομία του machismo, όπου το στίγμα της “αδερφής” επιλέγεται σαν παιδαγωγική τεχνική και κώδικας ανατροφής που ενστερνίζονται τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες και παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με την ελληνική έμφυλη πραγματικότητα, παρά τις έντονες διαφορές του οικονομικοπολιτικού περιβάλλοντος. Παράλληλα ο συγγραφέας προβαίνει σε μια ανάγλυφη επισκόπηση των αδυναμιών των γυναικείων σπουδών, της γκέι και λεσβιακής θεωρίας και του φουκωϊκού παραδείγματος, καταλήγοντας στην μεταδομιστική θεωρία ως ένα μεταμοντέρνο σχήμα στην εποχή της πολιτικής αποστασιοποίησης που σκιαγραφεί ένα νέο πολιτισμικό σκηνικό. Αναφορικά με το ζήτημα της ταυτότητας ο Lancaster προτείνει εύστοχα μια “πολιτική αλληλεγγύης και όχι ταυτότητας” μια πολιτική που θα στοχεύει στο να μεταβάλει τα συστήματα των πρακτικών και των σημασιών αντί να σφυρηλατήσει απλώς νέα δικαιώματα μέσα στο προϋπάρχον σύστημα” (R.N. Lancaster, σ. 549).

Ακολουθεί το κλασικό πλέον άρθρο της Esther Newton “Το φόρεμα της καλύτερης πληροφορήτριάς μου: ο ερωτικός παράγοντας στην επιτόπια έρευνα” (1993), που θίγει τη σημασία του φύλου και του σεξουαλικού προσανατολισμού των ερευνητών στην πορεία αναζήτησης και κατασκευής της ανθρωπολογικής γνώσης, αναφερόμενο τόσο στα ερευνητικά ενδιαφέροντα και τις υποθέσεις εργασίας που προηγούνται της έρευνας από γυναίκες ερευνήτριες ή γκέι και λεσβίες μελετητές όσο και στο λανθάνον φλερτ που συχνότατα αναπτύσσεται μεταξύ μελετητριών/τών και μελετώμενων. Η Newton καταγγέλει την ανθρωπολογική παράδοση που θεωρούσε μέχρι τη δεκαετία του '80 το ανδρικό φύλο και τον ετεροφυλοφιλικό προσανατολισμό ως αυτονόητα, αόρατα δεδομένα της ταυτότητας του ερευνητή και αναφέρεται στη συναισθηματική ε-

μπλοκή στη διάρκεια της επιτόπιας μελέτης ως δημιουργικό, χρήσιμο και νευραλγικό κομμάτι της εθνογραφικής διαδικασίας.

δ) Το αμιγώς θεωρητικό κείμενο της Judith Butler, που προσφέρει έξοχες ευκαιρίες για στοχασμό αλλά αποτελεί αμφιλεγόμενης αξίας εργαλείο για εμπεδωμένη εθνογραφική πρακτική, συνιστά την τέταρτη και τελευταία κατηγορία.

Στο άρθρο «Από-μίμηση και έμφυλη ανυπακοή» (1991), η Butler επιδίδεται στη γνώριμη εξοντωτική και αποκαλυπτική φιλοσοφική επιχειρηματολογία της και καταπιάνεται με το οντολογικό και επιστημολογικό ζήτημα του να είσαι λεσβία, φωτίζοντας τη διαπλοκή οντολογικού και πολιτικού γλωσσικού ενεργήματος (speech act) που μετατρέπει την ταυτότητα σε ρυθμιστική επιταγή. Το κεντρικό θέμα που διατρέχει όλη τη δουλειά της Butler είναι η διαρκής διαμόρφωση του υποκειμένου μέσα από τον λόγο, η παραστασιακή επιτέλεση του φύλου και η κριτική της στην κατηγορία της ταυτότητας φύλου όπως διαμορφώνεται από τη μικροφυσική της εξουσίας. Πρόκειται για το πιο προκλητικό από θεωρητική και μεταφραστική άποψη κείμενο (το οποίο συνοδεύεται και από πολλές διαφωτιστικές σημειώσεις της Α. Αθανασίου), που αναδεικνύει την πολιτική χρησιμότητα του να παραμείνουμε μονίμως κριτικές/οί απέναντι στις διαδικασίες ταυτοποίησης μέσα σε ύπουλα ομοφοβικά περιβάλλοντα. Προς αυτή την κατεύθυνση χρησιμοποιεί το παράδειγμα της «εθελοντική[ς] δημόσια[ς] αποκάλυψη[ς] ή εξομολόγηση[ς] της ομοσεξουαλικής ταυτότητας» (coming out), όχι σαν επιχείρημα υπέρ της κατάργησης της γλώσσας αλλά σαν ευκαιρία διαρκούς επαγρύπνησης όταν πρόκειται για ταυτότητες που δεν υπάγονται στο ετεροκανονιστικό κέλυφος, δηλώνοντας χαρακτηριστικά ότι «[τ]ο να εξαλείφεται από το λόγο είναι διαφορετικό από το να είσαι παρούσα μέσα στο λόγο ως μια μόνιμη πλαστότητα» (Butler 231). Πρόκειται για ένα άκρως θεωρητικό και πολιτικοποιημένο κείμενο που εμμένει στο αφαιρετικό επίπεδο της θεωρίας· μένει να ερευνηθεί κατά πόσο τέτοιες τολμηρές απόπειρες αντίστασης σε κατηγορικές τοποθετήσεις είναι εθνογραφικά ευσταθείς.

3.

Ο τόμος *Σεξουαλικότητα* καθιστά σαφές πως η σχέση σεξουαλικότητας και έμφυλης έκφρασης με τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες υπήρξε από την αρχή της σπασμωδική και αντιφατική. Η κοινωνική έρευνα, ωστόσο, μέσα από ενδοσκοπικές αναμοχλεύσεις και στενή παρακολούθηση των πολιτισμικών μεταβολών και αναγκών έχει εξελιχθεί σταδιακά σε έναν τομέα όπου η κριτική δυναμική των εννοιών φύλο και σεξουαλικότητα βρίσκεται στην κορύφωσή της. Ειδικότερα για την περίπτωση της ανθρωπολογίας, που τάσσεται από τις απαρχές της προγραμματικά υπέρμαχη των «διαφορετικών» εκφάνσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας, η προβληματική αυτή έχει παρακολουθήσει όλη τη γκάμα των διαθέσεων της θεωρίας του εικοστού αιώνα και βρίσκεται —στον χώρο τουλάχιστον του δυτικού ακαδημαϊκού προβληματισμού— σε διαρκή εγρήγορση και συνομιλία με τις συγγενείς επιστημονικές τάσεις αλλά και τις πολιτικές αγωνίες της εποχής.

Η παρούσα ανθολογία κειμένων σκιαγραφεί επιτυχώς αυτήν ακριβώς την ιδιότυπη σχέση, που παραδοσιακά εδράζει στην κεντρική Ευρώπη και τη Β. Αμερική, σε μια ιστορική στιγμή εξαιρετικά καίρια για τα ελληνικά δεδομένα, μια που εντάσσεται στην απόπειρα διεύρυνσης της ερευνητικής σφαίρας έτσι ώστε να συμπεριλάβει και «αιρετικότερες» φωνές της κοινωνικής μελέτης από τις συνήθεις εθνοκεντρικές και συντηρητικές. Πράγματι, το ελληνικό πανεπιστήμιο, χαρακτηριστικά καθυστερημένο σε σύγκριση με το αγγλοσαξονικό ομόλογό του έχει ξεκινήσει, αξιοποιώντας την έξωθεν χρηματοδότηση, να ενδιαφέρεται ενεργά για το πεδίο των σπουδών φύλου, εντάσσοντάς τες την τελευταία δεκαετία σε ολοένα και περισσότερα προγράμματα σπουδών ανά την περιφέρεια και οργανώνοντας σεμιναριακούς κύκλους, πρωτότυπα συνέδρια και σχετικές εκδηλώσεις.⁵ Παρ' ότι οι ερευνητικοί προσανατολισμοί παραμένουν αμφίθυμοι και αμήχανοι, ενώ συνήθως προωθούνται από μεμονωμένες/ους ερευνήτριες/ερευνητές ή μικρές ομάδες με προσήλωση στο αντικείμενο, τα αποτελέσματά τους είναι εμφανή στη “συζήτηση” που έχει πλέον ανάγλυφα αρχίσει να διαφαίνεται. Σε αυτή συμβάλλουν εφαπτόμενα αλλά δυνα-

5. Βλέπε Έφη Αβδελά, «Το φύλο στην ιστοριογραφία. Ένα δυο πράγματα που ξέρω γι' αυτό», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 94 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2006), σ. 38.

μικά και οι νεοσύστατες και πολυάριθμες οργανώσεις πολιτών με αντικείμενο την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και μια σειρά κοινωνικοοικονομικών παραγόντων (που δεν είναι δυνατόν να αναπτυχθούν στο πλαίσιο της παρούσας αναφοράς) που τις επιβοηθούν, καλλιεργώντας ένα “κλίμα” μέσα στο οποίο δεν είναι πλέον άστοχο ή ακραίως τολμηρό να συζητούμε δημόσια για το φύλο και κυρίως για την παραμελημένη σεξουαλικότητα πέρα από τα όρια ενός άκαρπου και συμπλεγματικού φεμινισμού.

Θεωρώ ιδιαίτερα σημαντική την αναφορά στα ελληνικά δεδομένα ως προς τη μελέτη της σεξουαλικότητας γιατί, περισσότερο από ό,τι συμβαίνει με κάθε εκδοτικό έργο, τούτο εδώ συνιστά μια πολιτική πράξη, μιας που πρόκειται να έχει απήχηση —και το έχει ήδη κάνει— και στον υπό έρευνα πληθυσμό με τον οποίον έχει ασχοληθεί ο επιμελητής αλλά και οι περισσότερες από τις ερευνήτριες που ανέλαβαν τη μετάφραση, όπως και όσες/όσοι ασχολούνται με την έρευνα και τη διδασκαλία αυτού του τομέα στην Ελλάδα. Έτσι το έργο αποκτά πολυεπίπεδη σημασία, εφόσον δυνάμει προσφέρει στα ίδια τα υποκείμενα των σχετικών ερευνών μια αναστοχαστική μήτρα πληροφόρησης και προβληματισμού.

Οι λιγοστές διδακτορικές διατριβές που έχουν εκπονηθεί κατά κύριο λόγο σε πανεπιστήμια της κεντρικής Ευρώπης και της Αμερικής, όπως υπενθυμίζει ο επιμελητής,⁶ δεν είναι καν μεταφρασμένες στα ελληνικά, ενώ η ενασχόληση των περισσότερων ξένων ερευνητών με ζητήματα «άλλης» σεξουαλικότητας περιορίζεται σε αφηγήσεις ομοερωτισμού και σεξουαλικής ηθικής σε μια υπεραπλουστευμένη κλασική αρχαιότητα, για τις οποίες σιωπηρά υπονοείται ότι έχουν επιβιώσει ως σήμερα στην Ελλάδα. Πιο πρόσφατες έρευνες ασχολούνται με ψυχολογικές θεάσεις της ομοφυλοφιλίας, ενώ η μελέτη των έμφυλων ισορροπιών έχει μόλις τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια απεμπλακεί από το περίφημο δίκαιο της τιμής και της ντροπής, από το πρίσμα της γενικευμένης ετεροφυλοφιλίας⁷ ή της αποκλειστικής σύνδεσης της ιδιότητας του έμφυλου α-

6. Βλ. την υποσημ. αρ. 2, σ. 16 και βιβλιογραφικές παραπομπές στη σελ. 15. του βιβλίου. Βλ. επίσης Brian Riedel, *Elsewheres: Greek LGBT Activists and the Imagination of a Movement*. Ανέχδοτη διδακτορική διατριβή. Rice University, Houston, Texas 2005.

7. P. Loizos, «A broken mirror: Masculine sexuality in Greek ethno-

τόμου με τη συγγένεια μέσα στα πλαίσια του ετεροφυλοφιλικού γάμου.⁸ Επιπλέον, η ανάδειξη των μηχανισμών σεξουαλικοποίησης των “άλλων”, στην οποία προσανατολίζονται εμμέσως τα ανθολογούμενα κείμενα, είναι πάντα εξαιρετικά επίκαιρης σημασίας αφού αποτελεί κοινή πρακτική στον επίσημο πολιτικό λόγο, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς.

Ωστόσο, το πεδίο της σεξουαλικότητας, όχι σαν αποκομμένο υπο-κεφάλαιο της κοινωνικής έρευνας αλλά σαν αναπόσπαστη συνισταμένη κάθε οικονομικής, θρησκευτικής, οικογενειακής και συλλογικής κοινωνικής έκφρασης, έχει καταστήσει την τελευταία εικοσιπενταετία επιτακτική την ανάγκη συντονισμένου δημόσιου διαλόγου τόσο εντός όσο και εκτός των ακαδημαϊκών «τειχών»: έτσι οι χώρες της λεγόμενης περιφέρειας καλούνται να συνεισφέρουν με πρωτογενές ερευνητικό υλικό και γόνιμο στοχασμό σε ένα ζήτημα απόλυτα προσωπικό όσο και εξόχως πολιτικό.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε ένα πεδίο τόσο παρθένο για τα ελληνικά δεδομένα, ακόμα και η ίδια η μετάφραση είναι πράξη κατ' εξοχήν πολιτική. Η εγχώρια μεταφραστική ένδεια καθιστά ακόμα πιο τολμηρό το εγχείρημα, αφού για να καταστεί η μετάφραση ακαδημαϊκό εργαλείο χρειάζεται κάθε όρος/νεολογισμός να αναγνωρίζει τα πολιτισμικά συμφραζόμενα των γλωσσών προέλευσης και αναφοράς — και το παρόν το επιτυγχάνει με επάρκεια, χωρίς μάλιστα να προϋποθέτει προηγούμενη εξοικείωση με την (αγγλόφωνη κυρίως) ορολογία. Την απόδοση χαρακτηρίζει ευαισθησία και βαθειά επίγνωση της σημασίας της ορολογίας που για πρώτη φορά χρησιμοποιείται, τόσο για το ακαδημαϊκό περιβάλλον όσο και για την ενδεχόμενη μελλοντική της υιοθέτηση από τον ακτιβισμό αλλά, πρωτίστως από τον —κάθε φορά— “εντόπιο” πληθυσμό, που σε ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας περιλαμβάνει ολόκληρη την κοινωνία. Με σεβασμό στα ιστορικά συμφραζόμενα που γέννησαν τους όρους, στα αγγλικά και στα γαλλικά, ορισμένες φορές επιλέγεται να παραμείνουν οι όροι αμετάφραστοι ή παρατίθενται και στα αγγλικά μέσα σε παρένθε-

graphy», σσ. 66-81 στο A. Cornwall & N. Lindisfarne (επιμ.), *Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies*, Routledge, London & New York 1993.

8. P. Loizos & E. Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*, Princeton University Press, New Jersey & Oxford 1991.

ση.⁹ Χρειάζεται να υπογραμμιστεί ότι το αξιόπαινο αυτό αποτέλεσμα στην ελληνική γλώσσα πιστώνονται οι Αθηνά Αθανασίου, Λιόπη Αμπατζή, Βενετία Καντσά, Πελαγία Μαρκέτου και Ποθητή Χαντζαρούλα, οι περισσότερες από τις οποίες έχουν να επιδείξουν πρωτότυπο ερευνητικό και συγγραφικό έργο στον τομέα των σπουδών φύλου και σεξουαλικότητας, και αποτελούν μέλη της βασικής κοινότητας επιστημόνων στον χώρο.

4.

Το γεγονός ότι το παρόν εγχείρημα εγγράφεται σε ένα φτωχό εκδοτικό περιβάλλον¹⁰ και η, εκ των πραγμάτων, αδυναμία να περιγραφεί ολόκληρο το θε-

9. Χαρακτηριστικό της περιπέτειας των όρων το «queer theory», που έχει κακοπάθει από μια σειρά αδόκιμων και μονόπλευρων αποδόσεων στα ελληνικά (π.χ. «αδερφίστικη» ή «παράξενη» θεωρία). Έξοχες προτάσεις αποτελούν τα εμπρόθετη δράση [agency], ομιλιακό ενέργημα [speech act], διεμφυλική κοινότητα [transgender community], «αποκείμενα» [“abjects”], όπως και σειρά άλλων όρων που εμφανίζονται στον τόμο.

10. Ενώ η ελληνική εκδοτική παραγωγή έχει αρχίσει δειλά δειλά εδώ και μία δεκαετία να ασχολείται με το φύλο, η σεξουαλικότητα ως θεωρητική δυναμική και αναλυτικό εργαλείο παραμένει ακόμα στην αφάνεια και τη σιωπή. Εν μέρει γι' αυτό ευθύνεται το γεγονός πως, ακολουθώντας το παγκόσμιο πρότυπο, για πολλά χρόνια το σημείο εστίασης αναφορικά με τη σεξουαλικότητα ήταν το AIDS, περιορίζοντας την έρευνα στο πεδίο της ιατρικής και της σεξουαλικής υγιεινής και “υγείας”, που απορρόφησε για δύο δεκαετίες τη λιγοστή χρηματοδότηση στην Ελλάδα. Ωστόσο, αναφορικά με την έμφυλη διάσταση στις κοινωνικές σπουδές βλέπε ενδεικτικά: Σ. Δημητρίου (επίμ.), *Ανθρωπολογία των φύλων*, Σαββάλας, Αθήνα 2001· Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998· Ε. Αβδελά και Α. Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997· Ε. Βαρίκα, *Με διαφορετικό πρόσωπο. Φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Κατάρτι, Αθήνα 2000· Χ. Βλαχούτσικου και L. Kain-Hart, (επιμ.) *Όταν οι γυναίκες έχουν διαφορές. Αντιθέσεις και συγκρούσεις μεταξύ γυναικών στη σύγχρονη Ελλάδα*, Μέδουσα, Αθήνα 2003· Α. Μπακαλάκη, *Ανθρωπολογία, γυ-*

ωρητικό πλαίσιο (πέραν του στενά ανθρωπολογικού) από το οποίο αναδύονται και στο οποίο αναφέρονται τα εν λόγω κείμενα, που διατρέχει ολόκληρο τον τόμο, δεν μειώνουν την αξία του ή την ικανότητά του να στέκεται αυτοδύναμα σαν ένα αξιόστατο εισαγωγικό έργο.

Στον τόμο παραμένει η σύγχυση, αναμενόμενη και αναπόφευκτη ως ένα βαθμό, της συζήτησης περί φύλου και σεξουαλικότητας. Οι δύο εννοιολογικές οντότητες, και οι πολλές νοηματικές τους παραλλαγές είναι αναντίρρητα αδιαχώριστες και η μελέτη του ενός προϋποθέτει, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, τη μελέτη της άλλης.¹¹ Ωστόσο, όπως συμβαίνει σε μεγάλο μέρος της σχετικής βιβλιογραφίας, η έννοια της σεξουαλικότητας τείνει να απορροφάται ή να υποκαθίσταται από αυτήν του φύλου, αποδυναμώνοντας συχνά την αυθύπαρκτη κριτική δυναμική του τελευταίου. Όταν μάλιστα υπό την κατηγορία του φύλου υπονοείται σχεδόν πάντα αυτή των (ετεροφυλόφιλων και ανατομικά γεννημένων) γυναικών και υπό τον όρο σεξουαλικότητα συνήθως (“παραβατικοί”) γκέι ή λεσβίες, θα ήταν πιο θεμιτή μια διευκρινιστική αναφορά στα όρια και τις κοινές περιοχές που μοιράζονται οι δύο έννοιες¹² και του τρόπου που οι

ναίκες και φύλο, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994· Μ. Μιχαηλίδου και Α. Χαλκιά (επιμ.), *Η παραγωγή του κοινωνικού σώματος*, Κατάρτι και Δίνη, Φεμινιστικό Περιοδικό, Αθήνα 2004· Α. Αθανασίου, *Γυναίκες και φύλα: Ανθρωπολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις. Η μελέτη του φύλου ως αναλυτικού εργαλείου στο χώρο της υγείας*, http://www.femnetsalonica.gr/athanasioy_fyla.pdf, 2004,

11. Για χαρακτηριστικά εθνογραφικά παραδείγματα της αδιάσπαστης σχέσης μεταξύ φύλου και σεξουαλικότητας στην ανθρωπολογική διερεύνηση βλέπε Μ. Johnson, *Beauty and Power: Transgendering and Cultural Transformation in the Southern Philippines*, Berg, Oxford & New York 1997 και D. Kulick, *Travesti: Sex, Gender and Culture among Brazilian Transgendered Prostitutes*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1998.

12. J. Archer & B. Lloyd, *Sex and Gender*. Cambridge University Press, Cambridge & New York 2002· Roger Lancaster, & Micaela di Leonardo (επιμ.), *The Gender/Sexuality Reader: Culture, History and Political Economy*, Routledge, New York & London 1997· P. S. Reeves & R. Gallagher Goodenough, *Beyond The Second Sex: New Directions in the Anthropology of Gender*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2000.

νεότερες έρευνες της σεξουαλικότητας, ενώ διερευνούν κι εκείνες το φύλο, αναδεικνύουν τη σεξουαλικότητα ως προνομιακό σημείο εστίασης της κοινωνικής μελέτης.

Μια επιπλέον αναφορά —που θεωρώ ότι θα μπορούσε κάλλιστα να συνεισφέρει στο αντικείμενο με το οποίο καταπιάνεται ο τόμος— είναι η μελέτη των λεγόμενων ‘ανδρικών σπουδών’ [masculinity studies],¹³ που προκύπτει σαν αντίποδας της φεμινιστικής κριτικής κι έρχεται να τοποθετήσει στην προβληματική του φύλου μια νέα διάσταση, διαμορφώνοντας ένα πιο ολοκληρωμένο και διαλογικό πεδίο στο οποίο η έννοια του φύλου δεν “περιθάλλει” μόνο τις γυναίκες, εμμένοντας στην ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η κατεύθυνση αυτή έχει ήδη αρχίσει να αξιοποιείται και εθνογραφικά, ενώ θέτει στο ερευνητικό στόχαστρο και την ετεροφυλοφιλία, μετριάζοντας την καταφυγή στον μέχρι στιγμής αυτονόητο καταμερισμό του ερευνητικού ενδιαφέροντος σε γυναικεία-και-μη ή queer-και-μη ζητήματα και οπτικές. Με τον τρόπο αυτό θα αμφισβητείτο μάλλον πιο emphaticά η αυθεντία του (αόρατου) ετεροφυλόφιλου άνδρα ανθρωπολόγου, αφού στον συγκεκριμένο τομέα οι περισσότεροι ερευνητές είναι γκέι (ομοφυλόφιλοι άνδρες), λεσβίες (ομοφυλόφιλες γυναίκες) ή ετεροφυλόφιλες γυναίκες, των οποίων η σεξουαλικότητα αποτελεί πηγή προβληματισμού και πεδίο ανασφάλειας στην επιλογή αντικειμένου και στη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας.

Επιπλέον, ενώ το κείμενο της Εισαγωγής στέκεται περισσότερο στη μεταδομιστική queer θεωρία, αποφεύγει να πάρει ρητά θέση υπέρ αυτής, συνυπο-

13. Βλέπε ενδεικτικά: R. Adams & D. Savran, *The Masculinity Studies Reader*, Blackwell Publishers, Oxford 2002· R. W. Connell, *Masculinities*, Polity Press, Cambridge 1995· A. Cornwall & N. Lindisfarne (επιμ.), *Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies*, Routledge, London & New York 1993· T. Edwards, *Erotics & Politics: Gay Male Sexuality, Masculinity and Feminism*, Routledge, London & New York 1994· V. Jeleniewski Seidler. *Man Enough: Embodying Masculinities*, Sage, London, California & New Delhi 1997· D. Plummer, *One of the Boys: Masculinity Homophobia and Modern Manhood*, Harrington Park Press, New York, London, Oxford 1999· S. M. Whitehead & F. J. Barrett (επιμ.), *The Masculinities Reader*, Polity Press, Cambridge 2001· S. M. Whitehead, *Men and Masculinities*, Polity Press, Cambridge 2002.

λογίζοντας μάλλον πως πρόκειται για το προϊόν μιας συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας και αποτελεί πιο αποτελεσματικά ένα δόκιμο θεωρητικό και περιγραφικό εργαλείο παρά τόπο πολιτικής συσπείρωσης η ατομικού αυτοπροσδιορισμού, αφού δεν αποτελεί, ακόμα τουλάχιστον, εθνογραφικά θεμελιωμένο θεωρητικό σχήμα κι επιπλέον δυσχεραίνει την κινητοποίηση ομάδων πολιτών σε χώρες όπου εκκρεμεί η διασφάλιση βασικών δικαιωμάτων βάσει σεξουαλικού προσανατολισμού και έμφυλης ταυτότητας (όπως συμβαίνει σε χώρες της Ασίας, της Αφρικής αλλά και της Ευρώπης, όπως η Ελλάδα).¹⁴

5.

Η μελέτη της σεξουαλικότητας παραμένει για πολλούς λόγους περιθωριακή, παραβατική και παρεκκλίνουσα τόσο ως αντικείμενο σπουδών όσο και ως κομμάτι ενός ριζοσπαστικού δημόσιου λόγου· ταυτόχρονα όμως αποτελεί ένα πεδίο που στέκεται εγγενώς κριτικά απέναντι στην κοινωνία και στην παραγωγή της γνώσης γι' αυτήν, άρα συνιστά και προνομιακό πεδίο για την καλλιέργεια προβληματισμών που θα αναζωογονήσουν τη μελέτη, τη διδασκαλία αλλά και την ίδια την αντίληψη για την ανθρωπολογία και τις κοινωνικές επιστήμες.¹⁵

Όπως διαφαίνεται και μέσα από τον τόμο, η προσέγγιση του ερευνητικού αντικειμένου της σεξουαλικότητας από τις κοινωνικές επιστήμες χαρακτηρίζε-

14. Συγκεκριμένα, ιδιαίτερα στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο τοπίο, είναι δυσκολότερο να υιοθετηθεί η *queer* ταυτότητα, με την ανασφάλεια που τη χαρακτηρίζει σε προσωπικό επίπεδο. Από προσωπική ερευνητική εμπειρία διαπιστώνω ότι τα δρώντα υποκείμενα είτε βρίσκουν καταφύγιο στη θαλπωρή συντηρητικά προσδιορισμένων ταυτοτήτων, έστω και αν τις θεωρούν περιοριστικές ή ανεπαρκείς, ή, σπανιότερα, αντιστέκονται στην κατηγοριοποίηση ολοσχερώς, κάτι που θα μπορούσαμε να πούμε ότι βρίσκεται στις παρυφές της *queer* προσωπικής ταυτότητας.

15. Σε αυτή την κατεύθυνση κινείται και η πρόταση που επιχειρούν οι E. Lewin και W.L. Leap. Μετά το πολυσυζητημένο *Out in the Field* (1996), που καταπιανόταν με ζητήματα επιτόπιας έρευνας, το *Out In Theory: The Emergence of Lesbian and Gay Anthropology*, University of Illinois Press, Urbana & Chicago 2002, επικεντρώνεται σε συγκεκριμένες θεωρητικές προσεγγίσεις που συνομιλούν

ται από αποσπασματικότητα και ολιγωρία. Σε τούτο συμβάλλει και η ερευνητική ιδιαιτερότητα ενός πεδίου μελέτης όπου τα όρια μεταξύ σκέψης και πράξης, στοχασμού και βιωμένης πρακτικής είναι τόσο συγκεχυμένα ώστε συγκροτεί έναν τομέα φορτισμένο με τα «ύποπτα» χαρακτηριστικά της επιθυμίας, της φαντασίωσης και της ιδιωτικής έκφρασης. Με τους όρους αυτούς το πεδίο της σεξουαλικότητας δεν είναι εύκολο να γίνει αντικείμενο (ανα)στοχασμού, καθώς τα δρώντα υποκείμενα συχνά επιλέγουν να διατηρήσουν αυτό τον τόπο μη εκφράσιμο, μη αναλύσιμο, μη ανακοινώσιμο, αυστηρά προσωπικό. Έτσι μετριάζεται το ενδιαφέρον για έναν τομέα που επιμένει να εξετάζει διεξοδικά τα «ανείπωτα» με αποτέλεσμα, ιδιαίτερα σε κουλτούρες ανεξοικειωτες με καθολικές εξομολογητικές πρακτικές, να αναπαράγεται ένας κύκλος ταμπού, που προσδίδει στον εν λόγω τομέα έρευνας χαρακτηριστικά αδιακρίσιας και προσβολής. Ωστόσο, όπως συνάγεται από το άθροισμα των κειμένων στον τόμο, ένας από τους ισχυρότερους μηχανισμούς υποκειμενοποίησης στον σύγχρονο κόσμο παραμένει η υπαγωγή σε σεξουαλικές κατηγορίες και ο μόνος τρόπος συνειδητοποίησης και αντίστασης στις κοινωνικές ανισότητες που υφέρπουν είναι η σχολαστική ανάγνωση και η απέχδυση μιας σημειωτικής που επιμένει στον σεμνότυφο ρόλο της ως ταμπού.

Είναι εμφανές ότι οι επιστημολογικές προεκτάσεις της νεαρής αυτής συζήτησης απαιτούν συστηματικότερη διερεύνηση. Ο τόμος *Σεξουαλικότητα* αποτελεί ένα συγκροτημένο και οξύμωρα θαρραλέο εκδοτικό εγχείρημα —μια που απαρτίζεται από μάλλον συντηρητικά για τον τομέα τους κείμενα— και συγχρόνως ένα κάλεσμα για προσεκτική αποτίμηση του τι είναι κάθε φορά πολιτισμικά νόμιμο ή αναγκαίο, στο επίπεδο της έρευνας και της δράσης, μέσα από νηφάλια επισκόπηση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Ο χώρος που παραμένει εκδοτικά και ερευνητικά ακάλυπτος είναι ακόμη μεγάλος· μένει να ελπίσουμε πως θα ακολουθήσουν και άλλες τέτοιες προσπάθειες και ότι οι καρποί τούτης εδώ θα οδηγήσουν σε άνθιση των μελετών για τη σεξουαλικότητα και το φύλο σε μια χώρα που τις έχει ανάγκη επιτακτικά.

με την μεταμοντέρνα αναστοχαστική τάση στην εθνογραφία της σεξουαλικότητας. Βλ. επίσης J. Robertson (επιμ.), *Same Sex Cultures and Sexualities: An Anthropological Reader*, Blackwell Publishing, Oxford 2005.